
Bøddelen som bommet

I TIDLIGERE TIDER

PER OLA WOLD-OLSEN

Per Ola Wold-Olsen er fysioterapeut ved Nevrologisk avdeling, Oslo universitetssykehus, nasjonal fagveileder for fysioterapi i ParkinsonNet og koordinator for ParkinsonNet i Oslo.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

ESPEN DIETRICH S

espen.dietrichs@medisin.uio.no

Espen Dietrichs er spesialist i nevrologi, overlege ved Nevrologisk avdeling, Oslo universitetssykehus og professor i nevrologi ved Institutt for klinisk medisin, Universitetet i Oslo.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

I 1832 søkte August Anton Lædel om å slutte som skarpretter av helsemessige årsaker, men fikk avslag. Hans neste henrettelser ble offentlige skandaler. Var Lædel den første i Norge som søkte om uførhet på grunn av Parkinsons sykdom?

Helsemessige begrensninger i arbeidsevnen har vært en samfunnsutfordring opp gjennom historien. Spørsmålet om innføring av en generell uføretrygd i Norge ble tatt opp på slutten av 1800-tallet (1), men fortsatt var det lenge et uklart og svært mangelfullt regelverk. Medisinsk vurdering av helse og arbeidsevne var også preget av begrenset kunnskap. Parkinsons sykdom ble for eksempel beskrevet i 1817 (2), men tilstanden fikk sitt nåværende navn og ble alminnelig kjent i den medisinske verden først sent på 1800-tallet (3). Vi ønsker å fortelle historien om hvordan skarpretter August Anton Lædel ble arbeidsufør, mest sannsynlig på grunn av Parkinsons sykdom, og om hvilke konsekvenser det fikk da han ble tvunget til å fortsette å arbeide.

Skarpretteren

August Anton Lædel (1757–1837) var den tredje i skarpretterdynastiet Lædel. *Skarpretter* er en betegnelse på en bøddel som bruker sverd eller øks, og det var den offisielle yrkestittelen på de som utførte offentlige henrettelser i Norge. Lædel bodde i Kristiania og hadde retteransvar for Akershus stift, datidens Østlandet. I tillegg var han militær skarpretter. Gjennom sin karriere henrettet han 21 forbrytere (4, 5).

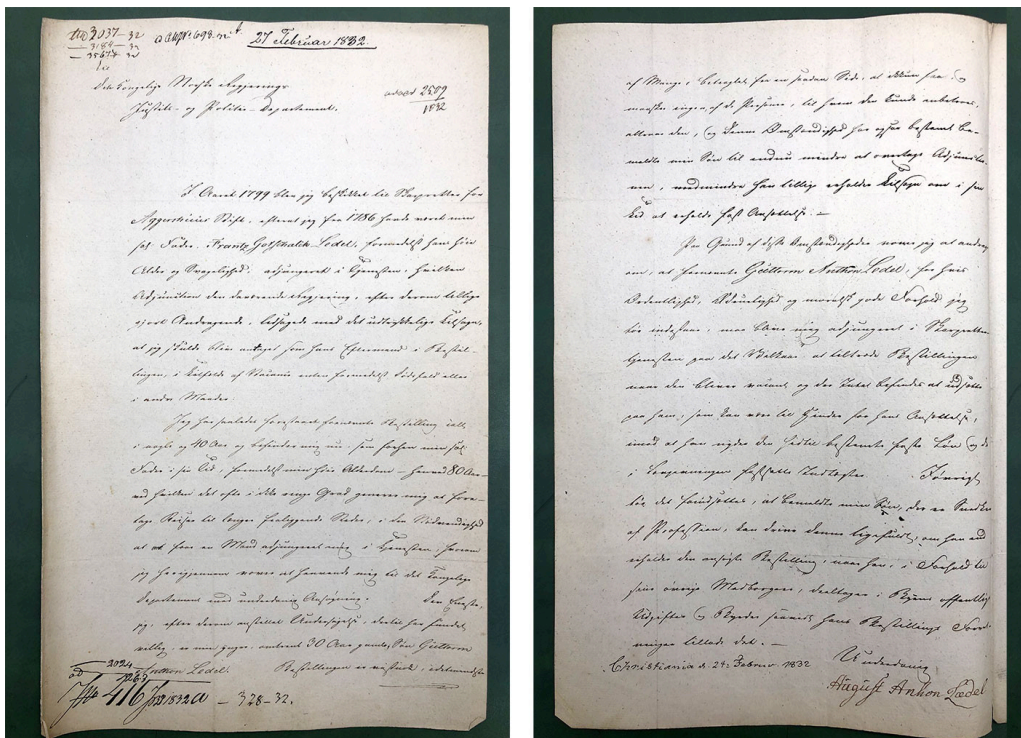
Lædel ble konfirmert som 14-åring, som nummer 1 i sitt kull. Han hadde gode lese- og skriveferdigheter allerede i ung alder. Hans hovedbeskjeftigelse var snekkermester, både før og gjennom tiden som skarpretter. Skarpretteryrket gikk i arv. Han fikk oppgaven fra sin far Franz Gottschalck Lædel i 1799 og fortsatte som skarpretter helt til 1833. Med kona Randi Guttormsdatter fikk han ni barn, hvorav seks overlevde. Til slutt ble det sønnen Guttorm Lædel som overtok oppgaven som skarpretter etter ham (4, 5).

«Henrettelsene var store begivenheter i en tid uten organisert underholdning»

I August Anton Lædels tid var henrettelse med øks vanlig og ansett som en effektiv metode. Forbryteren ble ført opp på et skafott slik at alle i publikum kunne se. Begivenheten trakk et stort publikum – ofte tusenvis av mennesker. Det var ønskelig med mange tilstedeværende, slik at eksekusjonene kunne være til allmenn avskrekking. Henrettelsene var dessuten store begivenheter i en tid uten organisert underholdning. Skarpretteren hadde alles øyne rettet mot seg, og det var forventet at han ved hjelp av en tung øks skulle skille hodet fra kroppen med ett presist hugg.

Vinteren 1832 var August Anton Lædel i sitt 75. år, og han følte at helsen begynte å svikte. I februar sendte han et brev til arbeidsgiveren, Den Kongelige Norske Regjerings Justis- og Politidepartement, der han ba om å bli fritatt fra den krevende jobben grunnet alder og funksjon (figur 1). I brevet forteller han at han overtok vervet fra sin far grunnet hans «*høie Alder og Svakelighed*». Deretter skriver han om seg selv:

«Jeg har saaledes forestaaet forannevnte Bestilling i alt i nogle og 40 Aar og befinder mig nu, som forhand min Sal. Fader i sin tid, formedelt min høie Alderdom – henmod 80 Aar med hvilken det ofte i ikke ringe Grad generer mig at foretage Reiser til lengre fraliggende Steder.»

Figur 1 Lædels søknad fra 1832 om å avløses fra sin jobb som skarpretter. Brevet er ført i pennen av en profesjonell skriver, men undertegnet av August Anton Lædel. Avfotografert på Riksarkivet. Foto: Riksarkivet, med tillatelse.

Han ønsket at sønnen Guttorm skulle få adjungere og overta stillingen. Vi har ikke skriftlige kilder på dette, men søknaden ble åpenbart avslått siden han i løpet av det neste halvannet året måtte utføre ytterligere fem henrettelser. De to siste ble foretatt i september 1833, i henholdsvis Søndre Land og Nord-Odal. Begge disse henrettelsene ble klønede utført og trakk ut i tid, slik at det hele utviklet seg til en offentlig skandale. Først nå ble August Anton Lædel fritatt fra sitt verv. Han var gammel og syk og døde tre og et halvt år senere.

To henrettelser som gikk galt

Nils Nilsen Narumseie var dømt for å ha drept åtte mennesker med øks og deretter ha brent ned hele gården, alt på grunn av et stjålet lommeur (4, 6). Han ble henrettet på Kanten i Søndre Land 7. september 1833. I Morgenbladets omtale 13. september heter det: «Skarpretteren var dennegang mindre heldig end sedvanlig, da han fire gange brugte sin øxe, førend han fik af det forbryderske hoved.»

«Først etter 5 (fem!) hug og derpaa følgende saging med øxen, medens knegten holdt i haaret, formaaede den gamle skarpretter at skille hovedet fra kroppen»

Den 19. september var det tid for en ny henrettelse, nå på Sand i Nord-Odal. Denne er blitt langt mer omtalt. Kristian Halvorsen Sand hadde drept tjenestepiken på gården etter at han forsto at han hadde gjort henne gravid.

Han ble dømt til å halshugges og til at hodet deretter skulle settes på en stake (4, 7). Morgenbladet beskrev henrettelsen 25. september:

«Først etter 5 (fem!) hug og derpaa følgende saging med øxen, medens knegten holdt i haaret, formaaede den gamle skarpretter at skille hovedet fra kroppen». (...) «Denne og Niels Narumseies henrettelse har den før så dyktige men nu alderstegnede og skjelvende skarpretter utført med saa lidet held, at man har grund til at vente, at han ikke oftere vil paatage sig en saadan execution. Det vilde være ønskeligt, om henrettelser kunde foregaae med faldøxe eller guillotine.»

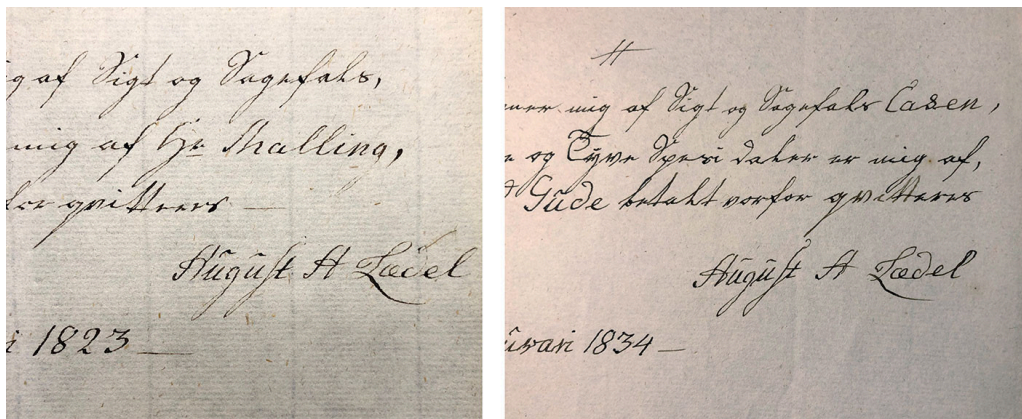
Henrik Wergeland var til stede under henrettelsen av Kristian Halvorsen Sand, men det er usikkert om det var han som sto bak referatet i Morgenbladet. Senere har det versert mange ulike historier, men lærer og lokalhistoriker Jørund Sveinungsen (1873–1960) har, basert på beretninger fra tilskuerne, skrevet den versjonen som lokalt har blitt oppfattet som mest korrekt (7):

«Skarpretter Lædel, som er en gammel mann, skjelver som et aspelaug. Hugget går feil og atter feil, først ved det femte hugg er rettfærdigheten fullbyrdet». (...) Både bøddelknektene og skarpretteren hadde vært både klosset og unødige hensynsløse, så det hadde vakt harme blant tilskueren, og da siste hugg var falt skrek Henrik Wergeland med harmfylt røst: 'Dette skal bli siste gang dere skal få lov til å fullbyrde en dom'».

Hva feilte Lædel?

August Anton Lædel var 76 år da han utførte sine siste halshugginger. På 1800-tallet var dette en høy alder. Likevel er det en del opplysninger som tyder på at det ikke bare var generelle aldersforandringer som plaget ham. Han arbeidet både som snekkermester og skarpretter og var vant til å håndtere tunge redskaper, men fra 1832 og ut over synes det å ha tilkommet progredierende bevegelsesvansker. Torgrim Sørnes har systematisk tatt for seg norske drapssaker og henrettelser og beskrevet dem i detalj. Han antyder i en av sine bøker at Lædel kan ha hatt Parkinsons sykdom (4). Vi mener at dette godt kan stemme.

Diagnosen parkinsonisme fordrer tilstedeværelse av bradykinesi samt hviletremor og/eller rigiditet. Lædel fungerte lenge godt i jobben, men i beretningene fra de to siste henrettelsene fremgår det at han var svært klosset og skalv som et «aspelaug». Mens hviletremor er karakteristisk ved Parkinsons sykdom, har tremor ved andre tilstander en annen karakter og manifesterer seg normalt som aksjonstremor. Vi har fått tilgang til fogdebrev som Lædel skrev i perioden 1822–37. I disse brevene sees ingen vesentlig tremor i håndskriften, heller ikke i hans siste leveår (figur 2). Dette kan tyde på at skjelvingen faktisk var hviletremor, ikke aksjonstremor. Brevene viser imidlertid at håndskriften forandrer seg over tid, og særlig fra rundt 1832, da han søkte om å få slutte som skarpretter. Det sees ikke noen helt klassisk mikrografi, slik mange pasienter med Parkinsons sykdom utvikler, men brevene viser likevel at skriften ble gradvis mindre samt mer knudrete og utydelig med årene. Disse forandringene kan gi mistanke om bradykinesi.

Figur 2 August Anton Lædels fogdelapper fra 1823 og 1834. Skriften har endret seg over tid og blitt mindre, tettere og mer knudrete. Avfotografert på Riksarkivet. Foto: Riksarkivet, med tillatelse.

Bradykinesi fører til at bevegelsene blir langsomme og klossete. Øksen som ble brukt av alle Lædel-familiens skarprettere, er stor og tung. Den veier ca. 2,2 kg, egg lengden er på hele 40 cm og den har et relativt kort skaft (figur 3). Med en slik øks blir svingteknikken mer lik den man bruker med slegge. Man løfter høyt opp og lar den tunge vekten falle rett ned. Bradykinesi ved Parkinsons sykdom gir typisk både langsomme bevegelser og gradvis avtagende amplitude ved repeterende bevegelser (dekrement). Hvis Lædel faktisk hadde bradykinesi, vil det kunne forklare at hvert hugg fikk mindre høyde og påfølgende mindre kraft. Ved den siste henrettelsen valgte Lædel etter fem svake hugg heller å sage av hodet til Kristian Halvorsen Sand med øksen.

Figur 3 Skarpretterutstyr som har tilhørt familien Lædel. Foto: Rune Aakvik / Oslo Museum.

«Hvis Lædel faktisk hadde bradykinesi, vil det kunne forklare at hvert hugg fikk mindre høyde og påfølgende mindre kraft»

Både tremor og bradykinesi ved Parkinsons sykdom kan forverres betydelig ved psykisk stress. Det å utføre en halshugging ble av skarpretteren ganske sikkert opplevd som stressende i seg selv, og situasjonen ble neppe enklere av at henrettelsene foregikk på et skafott bygget opp som en scene og med tusenvis av tilskuere. Det er ikke vanskelig å tenke seg at August Anton Lædel, hvis han faktisk led av Parkinsons sykdom, i disse situasjonene fikk en markert forverring av både skjelving og klossethet. For hvert mislykket hugg, med ledsagende reaksjoner fra publikum, må stressnivået ha økt ytterligere.

Videre forløp

Etter de to siste henrettelsene ble Lædel endelig fritatt fra sitt verv. Han døde i 1837. 80 år var på den tiden en anselig alder, og vi har ikke funnet noen annen spesiell angivelse av dødsårsaken. En eventuell parkinsondiagnose ville uansett ikke kunne vært stilt, siden *the shaking palsy* (senere kalt Parkinsons sykdom) på det tidspunktet var ukjent i Norge.

Vi kan selvfølgelig ikke stille noen sikker diagnose på August Anton Lædel nesten 200 år etter hans død. Likevel virker det ikke usannsynlig at Lædel var den første i Norge som søkte om arbeidsuførhet på grunn av Parkinsons sykdom – og som fikk søknaden avslått. Hans søknad gjaldt bare å bli fritatt fra sitt verv, ikke om økonomisk kompensasjon. Offentlige sosiale ordninger var i praksis ikke-eksisterende i første halvdel av 1800-tallet. På gårder var det system for legd, altså at gamle og syke uten forsørgere ble tatt hånd om på omgang mellom gårdene, mens fattiggasser først ble opprettet etter at lov om fattigvesenet ble vedtatt i 1845. Fattiggassene hjalp dessuten bare dem som var helt ute av stand til å ta vare på seg selv (8). Sosialstatistikk fra perioden før 1850 er ellers svært mangelfull (9). Det tok ytterligere mange år fra Lædels søknad til offentlige pensjonsordninger kom på plass. Alderstrygd ble først innført i Norge i 1936, uførepensjon i 1961.

Lædels to siste henrettelser skapte naturlig nok oppmerksomhet og bidro ganske sikkert til at dødsstraff ble debattert. Ved den nye straffeloven i 1842 var imidlertid fortsatt dødsstraff ved halshugging den eneste aktuelle straffen for overlagt drap. Ikke lenge etter åpnet man for idømming av livsvarig straffearbeid, og det ble dessuten alminnelig at også de dødsdømte ble benådet til livsvarig straffearbeid. Hvis vi ser bort fra henrettelsene under rettsoppgjøret etter den annen verdenskrig, ble den siste dødsstraffen i Norge fullbyrdet i 1876 (10).

Vi takker Torgrim Sørnes, Hans Christian Henriksen samt ansatte ved Nasjonalbiblioteket og Riksarkivet for verdifull hjelp.

REFERENCES

1. Odelstingsproposisjon nr 102 (2001-2002). Om lov om endringer i folketrygdloven og i enkelte andre lover (tidsbegrenset uførestønad). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-102-2001-2002-/id169703/?ch=1> Lest 6.9.2022.
2. Parkinson J. An essay on the shaking palsy. London: Sherwood, Nelly and Jones, 1817
3. Charcot JM, Bournville DM. Du tremblement dans la maladie de Parkinson (paralysie agitante). Prog Med (Paris) 1876; 4: 838–40.
4. Sørnes T. Ondskap – de henrettede i Norge 1815–1876. Oslo: Schibsted, 2009.

5. Lokalhistoriewiki.no. August Anton Lædel (1757-1837). [https://lokalhistoriewiki.no/wiki/August_Anton_L%C3%A6del_\(1757%E2%80%931837\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/August_Anton_L%C3%A6del_(1757%E2%80%931837)) Lest 11.5.2022
6. Repertorium for praktisk Lovkyndighed: en afkortet Bearbejdelse af Norsk Retstidende, samt Udvalg af ældre Højesteretsdomme. Saml. 11: 1815-1842 1815-1835. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008111303018?page=503&searchText=486 Lest 11.5.2022.
7. Sveinungsen S. Mordet i 1832 og henrettelsen på Sagstua i 1833. I: Nygård G, red. Jul i Nord-Odal 2008. Nord-Odal: Nordre Odalen Kulturminnelag, 2008: s. 13-19.
8. Roos M. Fattigkasse. Store norske leksikon. <https://snl.no/fattigkasse> Lest 5.5.2022
9. Statistisk sentralbyrå. Sosialstatistikkens historie i Norge gjennom 100 år (1850-1950). Oslo: H. Aschehoug & co, 1952.
10. Andenæs J, Sulland F. Dødsstraff i Norge. Store norske leksikon. https://snl.no/d%C3%B8dsstraff_i_Norge Lest 5.5.2022

Publisert: 12. desember 2022. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.22.0388
Mottatt 27.5.2022, godkjent 6.9.2022.
Opphavsrett: © Tidsskriftet 2026 Lastet ned fra tidsskriftet.no 3. juli 2026.